

Spinoza

Theologisch-staatkundige verhandeling

Vertaald door Karel D'huyvetters
Ingeleid door Jonathan I. Israel

DAMON

Inhoud

Inleiding	7
<i>Jonathan I. Israel</i>	
Woord vooraf	24
<i>Karel D'huyvetters</i>	
Theologisch-staatkundige Verhandeling	27
Voorwoord	29
1. De profetie	40
2. De profeten	57
3. De roeping van de Hebreëen. En is de gave van de profetie eigen aan de Hebreëen?	74
4. De goddelijke wet	90
5. De reden waarom ceremoniën ingesteld zijn; het geloof in verhalen: op welke manier is dat noodzakelijk, en voor wie?	103
6. De mirakelen	117
7. De interpretatie van de Schrift	136
8. Bewijs dat de Pentateuch en de boeken Jozua, Rechters, Ruth, Samuel en Koningen geen autografen zijn. Daarna wordt nagegaan of er verscheidene schrijvers geweest zijn, of slechts één, en wie.	160
9. Andere onderzoekingen over dezelfde boeken, namelijk of Ezra daaraan de laatste hand legde; vervolgens of de notities in de marge aangetroffen in de Hebreeuwse bronnen afwijkende lezingen waren	173
10. Onderzoek van de overige boeken van het Oude Testament, op dezelfde manier als de vorige	188
11. Hebben de apostelen hun Brieven geschreven als apostelen en profeten, of in feite als leraren? De taak van de apostelen	200

12.	Het ware contract van de goddelijke wet. Waarom wordt die de Heilige Schrift genoemd, en waarom het Woord Gods, en ten slotte wordt aangetoond dat die wet, in zover die het Woord Gods bevat, ongeschonden tot ons gekomen is.	208
13.	De Schrift verkondigt enkel de meest eenvoudige zaken en heeft geen andere bedoeling dan de gehoorzaamheid, en over de goddelijke natuur verkondigt ze niets anders dan dat de mensen die met een bepaalde levenswijze kunnen navolgen.	218
14.	De bepaling van wat geloof is, wat gelovigen zijn en wat de grondslagen zijn van het geloof. Ten slotte wordt het geloof onderscheiden van de filosofie.	225
15.	De theologie is niet dienstbaar aan de rede, noch de rede aan de theologie. En de redenen waarom wij overtuigd zijn van het gezag van de H. Schrift.	234
16.	De grondslagen van de staat. Het natuurlijk en burgerlijk recht van iedereen en het recht van het hoogste gezag	244
17.	We tonen aan dat niemand alles kan overdragen aan het hoogste gezag en dat dit evenmin nodig is; de staat van de Hebreëen: hoe die was tijdens het leven van Mozes, voor men koningen aanstelde; en zijn uitmuntendheid en ten slotte de oorzaken waardoor de goddelijke staat kon vergaan en nauwelijks kon blijven bestaan zonder opstanden.	259
18.	Enkele politieke leerstellingen afgeleid uit de staat en de verhalen van de Hebreëen	284
19.	Het recht over gewijde zaken behoort helemaal toe aan het hoogste gezag, en indien we God op de goede manier willen gehoorzamen, moet de uiterlijke beoefening van de godsdienst zich aanpassen aan de vrede in de staat.	293
20.	In een vrije staat mag iedereen zowel denken wat men wil en zeggen wat men denkt.	306
	Aantekeningen	317
	De vertaler	331
	Vrijdenkers	333

Inleiding

Jonathan I. Israel

Laten we het vooreerst hebben over Spinoza's bedoelingen met zijn *Theologisch-staatkundige verhandeling* van 1670. Dat is geen filosofisch werk in de gebruikelijke betekenis van dat woord. Het is veeleer een zeldzaam en interessant voorbeeld van wat men toegepaste of praktische filosofie zou kunnen noemen. Dat wil zeggen dat het een werk is dat door en door gebaseerd is op een filosofisch systeem, maar dat evenwel grotendeels vermijdt gebruik te maken van filosofische argumenten, en dat veeleer een praktische sociale en politieke bedoeling heeft dan een strikt filosofische, hoewel het tevens gedeeltelijk bedoeld was als een middel om subtiel Spinoza's eigen theorieën te verdedigen en te promoten. Ondanks dat het werk bij zijn publicatie verbannen en actief onderdrukt werd, en nadien lange tijd relatief verwaarloosd is gebleven, is het tevens een van de meest diepgaand invloedrijke filosofische teksten in de geschiedenis van het westerse denken, doordat het een immense impact heeft gehad op denkers en schrijvers door heel het tijdperk van de Verlichting heen, vanaf de late 17de eeuw tot de late 19de eeuw.

Spinoza's meest onmiddellijke bedoeling bij het schrijven van deze tekst was het versterken van de individuele vrijheid en de uitbreiding van de vrijheid van denken in de Nederlandse samenleving, inzonderheid door het kerkelijke gezag te verzwakken en het statuut van de theologie te verlagen. In zijn opvatting waren het die krachten die voornamelijk verantwoordelijk waren voor het aanwakkeren van godsdienstige spanningen en haat, het opstoken tot politiek oproer onder het gewone volk, en het opleggen van schadelijke intellectuele censuur aan onconventionele denkers zoals hijzelf. Hij probeerde de kerkelijke macht en het prestige van de theologie zoals hij die zelf ondervond in de Nederlandse Republiek, of zoals die toentertijd meer gemeenlijk bekend stond, de Verenigde Provinciën, te verminderen, ten dele als een manier om een weg vrij te maken voor zichzelf en voor diegenen die zijn ideeën genegen waren, of op gelijksoortige manieren dachten,

om hun zienswijzen vrijelijk te propageren onder hun tijdgenoten, zowel in woord als in geschrifte. Maar hij deed dat nog meer in de hoop, en zelfs in de verwachting, op die manier een vrijere en meer stabiele samenleving op te bouwen.

Zoals hijzelf uitlegt in zijn voorwoord, berust zijn strategie voor het tot stand brengen en verstevigen van tolerantie en vrijheid van denken in de eerste plaats in het ontmaskeren van wat hij als de fundamentele oorzaken beschouwt van theologische vooringenomenheid, kerkelijke rivaliteit, onverdraagzaamheid en intellectuele censuur, zoals die Europa (en Amerika) in zijn tijd teisterden. Hij zocht aan te tonen dat het gangbare – en officieel goedgekeurde – godsdienstonderwijs en de dogma's grotendeels gebaseerd zijn op verkeerde noties, zelfs op grondige misvattingen betreffende de eigen aard van de Schrift zelf. Op die manier probeerde hij aan het licht te brengen wat hij aanzag als een bijna universele en gevaarlijke onwetendheid over zaken als profetie, mirakelen, vroomheid en de ware aard van goddelijke geboden en openbaring. Hij was van mening dat om zijn doel te bereiken vooral zijn methode nuttig was om aan te tonen dat profetie geen goddelijke inspiratie is zoals men toen meestal geloofde, en dat het evenmin de daadwerkelijke tussenkomst is van de goddelijke wijsheid, maar veel eerder het resultaat van het feit dat bepaalde individuen beschikken over een uitzonderlijk krachtige verbeelding.

De *Theologisch-staatkundige verhandeling* stelt een omvattende theorie voor van wat godsdienst is, en hoe kerkelijk gezag en theologische concepten hun macht uitoefenen over mensen; tezelfdertijd biedt ze een nieuwe methode aan van Bijbelexegese. Maar met zijn boek daagde hij niet alleen de toentertijd gangbare zienswijzen uit over de Schrift, geloof, vroomheid, priesterlijk gezag en tekstkritiek. Daarnaast, maar niet minder belangrijk, streefde hij ernaar om de individuele vrijheid te versterken evenals de vrijheid van meningsuiting, door een nieuwe politieke theorie in te voeren, of liever die verder te systematiseren, waarbij hij weliswaar sterk beïnvloed was door Machiavelli en Hobbes. Het was een onmiskenbaar stedelijke, egalitaire en commerciële vorm van republicanisme die Spinoza aanvoerde om de bestaande ideeën over samenleving en staat aan te vechten.

Voor Spinoza, die opgroeide in de eindfase van de Dertigjarige oorlog, een genadeloze en weids verwoestende strijd tussen de Europese staten die slechts ogenschijnlijk over godsdienst ging, leek dat geen

minder essentiële strijd dan die tegen de overheersende godsdienst. De fundamenteel verkeerde opvattingen over de staat, over opvoeding en moraliteit bedreigden volgens hem niet alleen het leven van individuen, maar tevens meer algemeen het weefsel van de samenleving zelf. Die ondeugdelijke, maar sterk overheersende ideeën over politiek en godsdienst maken dat bijgelovigheid, vaak door toedoen van een ambitieuze clerus, een kracht wordt die sterk genoeg is om alle aspecten van het leven van de mensen te overschaduwten, zo al niet te dirigeren. Iedereen wordt krachtens de wet onderworpen aan dogma's, doordat gewone mensen door de clerus ervan overtuigd worden dat leerstellige uniformiteit vereist is, in het belang van zowel hun eigen verlossing en verhouding tot God, als die van alle anderen. Godsdienst wordt beraamd als een geweldige macht in menselijke aangelegenheden. Dat gebeurt hoofdzakelijk door een dogmatisch beroep op de Schrift, maar ook door 'indrukwekkende ceremoniën, die van de godsdienst het allerbelangrijkste maken, dat met zelotische ijver en de hoogste graad van getrouwheid moet nageleefd worden' (TTP, voorwoord, 6). Spinoza houdt voor dat een goed inzicht in de processen van dat gebeuren, gebaseerd op een realistische analyse van de menselijke aandriften en noden, niet alleen de grondslag zal vormen voor een soliede tolerantie en ook om de kans op onderlinge godsdienststrijd te reduceren, maar tevens om interne ideologische bedreigingen tegenover het legitieme gezag te vermijden en zo algemeen de individuen gelukkiger te maken, en de samenleving vreedzamer en stabiel.

Spinoza's methode

Een specifiek filosofisch systeem inspireerde en schraagt de hele *Theologisch-staatkundige verhandeling*, maar in de meeste hoofdstukken gebeurt dat onopvallend. Spinoza's revolutionaire metafysica, epistemologie en ethiek doordringen elk onderdeel en aspect van zijn argumentatie, maar de middelen die hij meer in het oog springend gebruikt zijn exegetisch, filologisch en historisch. Het zijn deze laatste kenmerken waarop specialisten het vaakst wijzen. Spinoza's hermeneutische methodologie vormt een historisch niet geringe beslissende stap voorwaarts in de evolutie van niet alleen Bijbelkritiek als zodanig, maar van hermeneutiek in het algemeen. Hij beweert namelijk dat de reconstructie van de historische context en inzonderheid

het geloofssysteem van een specifiek tijdperk altijd de essentiële eerste en belangrijkste vereiste is voor een goed begrip van eender welke tekst. Zijn benadering week schril af van die van de traditionele Bijbelexegeten en van de tekstkritiek van de Renaissance in het algemeen (en niet minder van onze hedendaagse postmoderne kritiek).

Desondanks gebruikt Spinoza op sommige momenten, bijvoorbeeld in hoofdstuk 6 over mirakelen, een totaal verschillende, meer expliciet filosofische werkwijze. Als hij het over de Bijbelse taal en stijl heeft, houdt Spinoza met opzet vol dat hij 'over profetie niets heeft beweerd dat hij niet heeft opgemaakt uit de principes die in de Schrift zelf geopenbaard zijn' (hfdst 6, 21). Het gaat immers om een bovennatuurlijk verschijnsel. Maar als hij het over mirakelen heeft, is zijn stellingname compleet anders; dan heeft hij geen andere keuze, meent hij, dan de kwestie op te helderen op grond van principes die gekend zijn vanuit het natuurlijke licht van de rede, want nagaan of er in de natuur iets kan gebeuren dat in strijd is met de natuurwetten is een zuiver filosofische kwestie.

De *Verhandeling* is terecht geroemd als 'het belangrijkste 17de-eeuwse werk voor de vooruitgang in de studie van de Bijbel en van godsdienst in het algemeen, het boek dat de godsdienstige interpreten ontwapende die conformiteit wilden opleggen' (J. Samuel Preus, 2001). De vernieuwing van Spinoza's benadering is niet dat hij beweert dat Mozes niet de auteur is van de Pentateuch, noch dat de teksten samengesteld en aangepast zijn lang na de gebeurtenissen die ze beschrijven, noch in zijn uitleg over de Hebreeuwse taal. Spinoza veroorzaakte een revolutie in de Bijbelkritiek door te insisteren op de noodzaak om het onderwerp te benaderen zonder enige vooringenomenheid over zijn betekenis, en elke traditie en elk gezag met dezelfde argwaan te bekijken, en bovenal door het belang te benadrukken van het onderscheid – dat tevoren nooit systematisch gemaakt werd in de geschiedenis van de tekstkritiek – tussen de bedoelde of 'ware' betekenis van een passage in een tekst en de 'feitelijke waarheid'. De door een auteur bedoelde 'ware betekenis' van een tekst, kan best weinig of niets te maken hebben met de feitelijke waarheid, die niets te maken heeft met bovennatuurlijke krachten, en enkel berust op de werking van oorzaak en gevolg.

Een steekhoudend onderzoek naar de betekenis van een tekst vereist daarom dat men zorgvuldig vermijdt de bedoelde betekenissen van

het verhaal dat men bestudeert te vermengen met andere zienswijzen over de algemene waarheid dan die van de auteurs van die specifieke tekst. Een consistente, coherente historisch-kritische exegetische methode kan bijgevolg niet samengaan met de dogma's en aannames van gelovigen over wat die tekst waarlijk betekent, noch vermengd met de voorschriften van het gezond verstand of van een steekhoudende filosofie. De ware betekenis van een tekst, ook van de Schrift, en feitelijke waarheid zijn simpelweg twee heel verschillende en grotendeels aparte zaken. Spinoza zag terecht in dat in zijn tijd, en in het verleden, de ware betekenis van Bijbelse en andere teksten onveranderlijk met elkaar vermengd en verward was met de feitelijke waarheid, en daarmee als identiek beschouwd.

Vandaar dat voor Spinoza een tekst verstaan geen kwestie is van uitmaken wat er 'waar' in is, of wat gezagsvol of goddelijk geïnspireerd, maar strikt een historisch-kritische en linguïstische onderneming, verankerd in een breder naturalistisch filosofisch standpunt. Het essentieel moderne en revolutionaire in zijn tekstkritiek is precies zijn insisteren dat geen enkele tekst begrepen kan worden zonder in de eerste plaats een historische interpretatie die de geschriften in hun intellectuele context plaatst. In Spinoza's opvatting over wat historisch is, die ook karakteristiek is voor de moderne betekenis, was in feite conceptueel onmogelijk totdat filosofisch gezien elke bovennatuurlijke tussenkomst bewust verwijderd was uit elke vorm van historische verklaring, een ontwikkeling die ver verwijderd was van de gedachten van de meeste vroegmoderne denkers en schrijvers.

Vandaar dat het volgens Spinoza niet volstaat de taal te kennen van een tekst. Natuurlijk moet men eerst de grammaticale betekenis van elke passage zo accuraat mogelijk vaststellen, maar dan moet men erin slagen die letterlijke betekenis te plaatsen in een breder kader van overtuigingen en noties, een zelfstandig en welomschreven, zij het zelden coherent menselijk systeem van ideeën en aannames over de wereld. Men moet eveneens rekening houden met specifieke politieke tijdsomstandigheden, evenals typische motivering, ambities en bezorgdheden van die context. Dat alles moet men dan weer verklaren als het resultaat van de natuur en de natuurkrachten. Dat was een idee dat berustte op een eerdere theorie over cultuur en godsdienst uit de jaren 1660, zoals die later gestalte zou krijgen in de *Ethica*, die pas na zijn dood zou gepubliceerd worden in 1677, zeven jaar na de

6. Maar voorwaar, wat daarover gezegd kan worden, moet uitsluitend uit de Schrift worden geput. Want wat kunnen wij over zaken die de grenzen van ons begrip overschrijden anders zeggen dan wat ons overgeleverd is uit de mond of door een geschrift van de profeten zelf? En aangezien er vandaag de dag bij mijn weten geen profeten zijn, blijft ons niets anders over dan de heilige boekrollen te ontrollen die de profeten ons nagelaten hebben. Maar wel met dit voorbehoud, dat wij over dergelijke zaken niets beweren, of aan de profeten zelf niets toeschrijven, dat zij niet zelf klaar en duidelijk verkondigd hebben. Hier moet echter eerst en vooral worden opgemerkt dat de Joden nooit melding maken van tussenliggende of specifieke oorzaken en er ook niet om geven, maar steeds omwille van de godsdienstigheid en de vroomheid, of (zoals het in de volksmond heet) de devotie, teruggrijpen naar God. Wanneer ze bijvoorbeeld bij de handel een som geld verdiend hebben, zeggen ze dat die hun door God geschonken is; indien zij zoals al gebeurt iets begeren, zeggen ze dat God hun hart daartoe aangezet heeft, en zelfs als ze iets denken, zeggen ze dat God het hun gezegd heeft. Om die reden moet men niet alles waarvan de Schrift zegt dat God het aan iemand gezegd heeft voor een profetie en bovennatuurlijke kennis houden, doch uitsluitend dat waarvan de Schrift nadrukkelijk zegt, of waarvan uit de omstandigheden van het verhaal volgt dat het een profetie of een openbaring was.

7. Als wij dus de heilige boeken doornemen, zullen wij zien dat al wat God geopenbaard heeft aan de profeten hun geopenbaard is hetzij met woorden, hetzij met beelden, of op beide manieren samen, namelijk met woorden en beelden. Welnu, die woorden en tevens die beelden waren dan ofwel reëel en bestonden buiten de verbeelding van de profeet die ze hoorde of zag, ofwel waren ze denkbeeldig, omdat de verbeelding van de profeet inderdaad zelfs in wakende toestand zodanig gesteld was dat het hem klaar en duidelijk voorkwam dat hij woorden hoorde of zaken zag.

8. God heeft immers met een reële stem aan Mozes de wetten geopenbaard die hij aan de Hebreëen wou voorschrijven, zoals blijkt uit Ex. 25:22, waar hij zegt: *wenoadi lecha sjaam wedibarti itecha meal hakaporet mibeen sjnee hakeroeviem*; 'en ik zal er voor jou zijn en met jou spreken vanuit het gedeelte van het deksel van de ark dat tussen de beide cherubijnen is.' Dat wijst er inderdaad op dat God gebruik gemaakt heeft van een bepaalde reële stem, aangezien wanneer Mozes dat wou, hij

Theologisch-staatkundige verhandeling

Bevattend verscheidene uiteenzettingen, Waarmee aangetoond wordt dat de vrijheid om te filosoferen niet alleen kan worden toegestaan met behoud van de vroomheid en de vrede in de staat, maar dat die tevens niet kan worden opgeheven zonder de vrede in de staat en de vroomheid zelf op te heffen.

Voorwoord

1. Indien de mensen al hun zaken konden regelen volgens een vast besluit, of indien de fortuin hun altijd zou toelachen, zouden ze nooit in de greep zijn van enig bijgeloof. Maar omdat ze vaak zozeer in moeilijkheden verkeren dat ze geen raad meer weten en meestal ellendig heen en weer geslingerd worden tussen hoop en vrees omwille van de onzekere gunsten van de fortuin die ze buitenmate begeren, zijn ze in hun gemoed meestal maar al te zeer geneigd om het even wat te geloven. Als het gemoed dan onderhevig is aan twijfel, kan het door de minste impuls in de ene of de andere richting worden gedreven en dat des te gemakkelijker zolang het door hoop en vrees bevangen blijft, of anders vol overdreven vertrouwen hevige tekeergaat.

2. En ik meen dat niemand dat kan ontkennen, hoewel ik geloof dat de meeste mensen zichzelf niet kennen. Er is immers niemand die onder de mensen leeft en niet ziet dat de meesten wanneer het hun goed gaat, zelfs als ze volslagen onbekwaam zijn, zoveel wijsheid in pacht hebben dat zij menen dat hun onrecht aangedaan wordt wanneer iemand hun goede raad wil geven. Maar als ze met tegenslag te kampen hebben, weten ze niet tot wie zich te wenden en ze vragen wanhopig om het even wie om raad, en er is er geen die ze niet volgen, hoe dwaas, absurd of waardeloos die ook is. Zelfs om de geringste reden hopen ze nu eens op het beste en vrezen dan weer voor het slechtste.

Want als ze, terwijl ze nog aan het twijfelen zijn, vaststellen dat er iets gebeurt dat hen herinnert aan iets goeds of slechts in het verleden, menen ze dat dit een goede of een slechte afloop voorspelt en om die reden noemen ze het een gunstig of een ongunstig voorteken, zelfs als dat honderd keer niet uitkomt. Voorts, als ze iets ongewoons met grote verwondering aanschouwen, geloven ze dat het een aanwijzing is van de woede van de goden of de hoogste goddelijke wil; hen niet gunstig stemmen met offerdieren en plechtige geloften wordt

als ongeoorloofd beschouwd door mensen die ten prooi zijn gevallen aan bijgeloof en gekant tegen de religie. Zij verzinnen eindeloos veel zaken naar dat model en omzeggens de hele natuur gedraagt zich volgens hen op een waanzinnige manier en ze interpreteren die op verbazingwekkende manieren.

3. Aangezien de zaken er bijgevolg aldus voorstaan, zien we vooral dat die personen allermeeft toegeven aan alle soorten van bijgeloof, die buitenmate onzekere zaken begeren, en dat wanneer zij bijvoorbeeld in moeilijkheden verkeren en zichzelf niet kunnen behelpen, zij allemaal het allermeeft goddelijke hulp afsmeaken met plechtige geloften en weinig mannelijk gewezen, en de rede blind noemen (omdat die voor de waardeloze zaken die ze begeren geen zekere oplossing kan bieden) en de menselijke wijsheid waardeloos; en dat ze integendeel geloven dat de waanzin van de verbeelding, en dromen, en kinderlijke dwaasheden goddelijke antwoorden zijn; meer nog: dat God wijze personen vijandig gezind is en dat hij zijn decreten niet in het gemoed geschreven heeft maar in de ingewanden van het vee, of dat dwazen, razenden en vogels deze decreten voorspellen door een goddelijke inspiratie en instigatie. Zozeer maakt de vrees de mensen waanzinnig.

4. Bijgevolg is de oorzaak waardoor het bijgeloof ontstaat, in stand gehouden en bevorderd wordt, de angst. Als men daarvan nog andere duidelijke bewijzen wenst dan de reeds aangehaalde, kijk dan naar Alexander, die pas zijn toevlucht begon te nemen tot zieners vanuit de bijgelovigheid van zijn gemoed toen hij voor het eerst aan het twijfelen sloeg over zijn fortuin bij de bergpas van Sousa (zie Q. Curtius, boek 5, §4); maar toen Darius overwonnen was, hield hij ermee op vogelwichelaars en zieners te raadplegen, tot hij andermaal bevreesd door een tijdelijke tegenslag, namelijk omdat de Bactriërs hem in de steek gelaten hadden en de Scythen de strijd aanbonden, en hij er zelf wegens een wonde machteloos bij lag, zoals Q. Curtius verhaalt in boek 7, §7: 'hij weer herviel in het bijgeloof, die begoocheling van het menselijk gemoed, en Aristander, aan wie hij zijn goedgelovigheid toegezegd had, beval de afloop van de zaak te weten te komen door middel van offers'. Er kunnen nog veel meer voorbeelden worden aangehaald van dien aard, die overduidelijk aantonen dat de mensen uitsluitend door bijgelovigheid geplaagd worden wanneer ze bevreesd

zijn; en dat al die zaken die ze ooit vereerd hebben met een waarde-loze devotie niets anders waren dan spookbeelden en de waanzin van een bedroefd en bevreesd gemoed; en ten slotte dat zieners het meest het gewone volk in hun greep hadden wanneer het rijk in de grootste moeilijkheden verkeerde en ze dan voor hun vorsten het meest vrees-aanjagend waren. Maar aangezien dat naar ik meen genoegzaam algemeen bekend is bij iedereen, laat ik het daarbij.

5. Uit deze oorzaak van het bijgeloof volgt dus duidelijk dat alle mensen van nature onderhevig zijn aan bijgeloof (wat anderen ook beweren, die menen dat bijgeloof ontstaat doordat alle stervelingen een verward idee hebben van de godheid). Verder volgt daaruit dat bijgeloof zeer verscheiden en onstandvastig moet zijn, zoals alle begoochelingen van het gemoed en alle aanvallen van razernij; en ten slotte dat bijgeloof niet in stand gehouden kan worden tenzij middels hoop, haat, woede en bedrog, ongetwijfeld omdat bijgeloof niet ontstaat uit de rede, maar uitsluitend uit een gemoedstoestand, en wel uit de meest efficiënte. Zo gemakkelijk als het voor de mensen is om ten prooi te vallen aan elke denkbare vorm van bijgeloof, zo moeilijk is het integendeel om te maken dat ze vasthouden aan een en hetzelfde; meer nog: omdat het gewone volk altijd even ongelukkig is, blijft het bijgevolg nergens lang tevreden en vindt het enkel genoeg in wat nieuw is en wat nog niet tegengevallen is; deze onstandvastigheid is inderdaad de oorzaak geweest van talrijke tumulten en vreselijke oorlogen; want (zoals blijkt uit wat we net gezegd hebben) en zoals Q. Curtius ook zeer goed opgemerkt heeft in boek 4, hoofdstuk 10: 'Niets heerst zo efficiënt over een menigte als het bijgeloof.' Zo komt het dat het gewone volk er gemakkelijk toe gebracht wordt om door een soort religie nu eens hun koningen als goden te aanbidden en hen dan weer te vervloeken en hen te verwensen als een algemene pest voor de menselijke soort.

6. Om dat onheil te vermijden moet men dus een uitzonderlijke inspanning leveren om de ware religie, of een waardeloze, zo op te smukken met een cultus en met pracht en praal, dat die onder alle omstandigheden voor belangrijker gehouden wordt en altijd door iedereen met de hoogste eerbied nageleefd wordt. Daarin zijn zeker de Turken het best geslaagd: zij houden zelfs elke discussie voor ongeoorloofd en beladen het oordeel van eenieder met zoveel vooroordelen

I De profetie

1. Een profetie of een openbaring is de zekere kennis van iets, die door God aan de mensen geopenbaard wordt. Een profeet is dan iemand die de openbaringen van God verklaart voor mensen die niet bij machte zijn om de zekere kennis te hebben van de zaken die God geopenbaard heeft, en die dus de geopenbaarde zaken uitsluitend kunnen aannemen vanuit het geloof alleen. Bij de Joden wordt een profeet immers *navi* ^(zie aantekening 1) genoemd, dat wil zeggen een spreker en een interpreter en in de Schrift wordt die term enkel gebruikt voor een interpreter van God, zoals men kan opmaken uit Ex. 1:1, waar God tot Mozes zegt: 'zie, ik stel je aan als God voor Farao, en jouw broer Aäron zal jouw profeet zijn'; dat is alsof hij zegt: aangezien Aäron door wat jij zegt te interpreteren aan Farao de persoonlijkheid aanneemt van een profeet, zal jij als het ware voor Farao God zijn, of iemand die namens God handelt.

2. Over de profeten gaat het in het volgende hoofdstuk, hier hebben we het over de profetie, en uit de reeds gegeven definitie volgt dat we de natuurlijke kennis een profetie kunnen noemen. Want wat wij weten door het natuurlijke licht is enkel afhankelijk van de kennis van God en van zijn eeuwige besluiten. Maar voorwaar, omdat deze natuurlijke kennis gemeenschappelijk is aan alle mensen, aangezien ze immers afhankelijk is van grondslagen die gemeenschappelijk zijn aan alle mensen, wordt door het gewone volk, dat altijd opgewonden raakt van wat ongewoon is en wat vreemd is aan zijn eigen natuur, en dat de natuurlijke gaven veracht, daarop geen hoge prijs gesteld en om die reden wil het telkens wanneer er sprake is van de profetische kennis de natuurlijke kennis uitsluiten. Maar niettemin kan men die natuurlijke kennis met evenveel recht goddelijk noemen als gelijk welke andere, aangezien inderdaad de natuur van God, in zover wij daaraan deel hebben, evenals de besluiten van God, ons die kennis als het ware dicteren, en zij niet verschilt van die andere, die iedereen goddelijk noemt, tenzij doordat deze laatste zich uitstrekt over de grenzen

van de eerstgenoemde heen en dat de wetten van de menselijke natuur op zichzelf beschouwd daarvan niet de oorzaak kunnen zijn.

Maar wat de zekerheid betreft die de natuurlijke kennis inhoudt en de bron waaruit ze afgeleid wordt (namelijk God), moet ze op geen enkele manier onderdoen voor de profetische kennis. Tenzij althans iemand wil begrijpen, of liever: dromen, dat de profeten weliswaar een menselijk lichaam hadden, maar geen menselijk gemoed, en dat bijgevolg hun waarnemingen en hun bewustzijn van een gans andere natuur waren dan de onze.

3. Maar hoewel de natuurlijke kennis goddelijk is, kan men nochtans degenen die haar verbreiden geen profeten noemen ^(zie aantekening 2). Want wat zij aanleren kunnen de andere mensen met dezelfde zekerheid en dezelfde waardigheid doorgronden als zijzelf en het ook aannemen, en niet uitsluitend op grond van het geloof.

4. Aangezien zodoende ons gemoed, alleen al omdat het Gods natuur op objectieve wijze in zich bevat en daarvan deel uitmaakt, in staat is tot het formuleren van bepaalde noties die de natuur van de zaken verklaren en ons leren hoe te leven, kunnen wij terecht stellen dat de natuur van het gemoed, in zover het aldus opgevat wordt, de eerste oorzaak is van de goddelijke openbaring; immers, al wat wij klaar en distinctief begrijpen, wordt ons gedictieerd, zoals we net aangetoond hebben, door het idee van God en zijn natuur, doch niet met woorden, maar op een manier die veel meer uitmuntend is en die zeer goed in overeenstemming is met de natuur van het gemoed, zoals eenieder die de zekerheid van het intellect gesmaakt heeft bij zichzelf ongetwijfeld ervaren heeft.

5. Maar omdat het evenwel vooral mijn bedoeling is enkel te spreken over de zaken die uitsluitend met de Schrift te maken hebben, volstaat het dat ik over het natuurlijke licht deze weinige woorden gezegd heb. Ik ga nu verder met de andere oorzaken en middelen waarmee God aan de mensen zaken openbaart die de grenzen van de natuurlijke kennis overschrijden en ook die deze niet overschrijden (niets verhindert immers dat God dezelfde zaken die wij al kennen middels het natuurlijke licht aan de mensen op andere manieren meedeelt); daarover zal ik het nu uitvoeriger hebben.